

บทที่ ๔

ผลกระทบของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ต่อสังคมไทย

ในการวิจัยด้านผลกระทบของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ต่อสังคมไทย ผู้วิจัยมีประเด็นผลกระทบในด้านการส่งเสริมพระพุทธศาสนา ผลกระทบด้านการศึกษาและผลกระทบด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งผลของการวิจัยปรากฏตามรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑ ผลกระทบด้านการส่งเสริมพระพุทธศาสนา

๔.๑.๑ ผลกระทบด้านศาสนบุคคล

๔.๑.๒ ผลกระทบด้านศาสนธรรม

๔.๑.๓ ผลกระทบด้านศาสนวัตถุ

๔.๑.๔ ผลกระทบด้านศาสนพิธี

๔.๒ ผลกระทบด้านการศึกษา

๔.๒.๑ ผลกระทบด้านแนวคิดทางการศึกษา

๔.๒.๒ ผลกระทบด้านการศึกษาฝ่ายโลกิยะ

๔.๒.๓ ผลกระทบด้านการศึกษาฝ่ายโลกุตตระ

๔.๓ ผลกระทบด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๔.๓.๑ ผลกระทบด้านแนวคิดการอนุรักษ์ป่าไม้

๔.๓.๒ ผลกระทบด้านแนวคิดการอนุรักษ์สัตว์ป่า

๔.๓.๓ ผลกระทบด้านแนวคิดการอาศัยธรรมชาติเพื่อเข้าถึงธรรม

๔.๑ ผลกระทบด้านการส่งเสริมพระพุทธศาสนา

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างสวนโมกขพลาราม เพื่อเป็นเครื่องส่งเสริมการปฏิบัติธรรมอย่างจริงจัง และยังได้มีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยมิติใหม่ๆ และมีแนวคิดปฏิบัติตนให้เป็นต้นแบบอย่างจริงจัง โดยศึกษาธรรมและหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาอย่างแตกฉานอันลึกซึ้งแล้วจึงออกเผยแผ่พระพุทธศาสนา แก่บุคคลและกลุ่มบุคคลดังนี้

๔.๑.๑ ผลกระทบด้านศาสนบุคคล

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ในช่วงที่ท่านยังเป็นฆราวาส ได้มีความสนใจทางด้านธรรมะ ในวัยหนุ่มมีแว่ของความเป็นนักพูดและนักโต้ตอบธรรมะเพราะท่านได้ศึกษาธรรมะจากหนังสือนักธรรมชั้นตรี โท เอก และหนังสืออภิธรรม ทำให้เวลาพูดเรื่องธรรมะหรือเวลามีการโต้ตอบธรรมกับข้าราชการครูหรือผู้ที่มีอายุมากกว่า ทำให้สามารถพูดได้ถูกต้องเพราะมีหนังสืออ่านและมีหลักฐานอ้างอิง จากความสนใจทางด้านธรรมะดังกล่าวทำให้พระพุทธศาสนาได้บุคลากรที่สำคัญอย่างยิ่ง คือ

๑) บุคคลากรผู้ตีความธรรมอย่างลึกซึ้ง

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้เป็นผู้มีความคิดที่เฉียบแหลมสืบเนื่องมาจากท่านเป็นนักอ่านตั้งแต่ยังไม่ได้เข้ามาอุปสมบท หนังสือที่ท่านได้ศึกษาค้นคว้าที่ปรากฏตามยุคของท่าน คือ เล่มละสังขารผู้รู้ท่านผู้ซื้อ หนังสือแปลเรื่องไซโรดาและพันหนึ่งทิวา รวมทั้งหนังสือของนักเขียนชื่อเทียนวรรณ และยังได้นำสื่อจากหนังสือมาตีความเพราะสืบเนื่องมาจากในยุคของท่านได้มีการนำสื่อศิลปะทางด้านหนังสือมาแสดงท่านจึงตีความหนังสือว่า หนังสือละสังขารสอนให้ชาวบ้านพูดภาษากรุงเทพมหานคร เพราะชาวบ้านไม่เคยได้ไปแต่อยากรู้ว่าเขาพูดกันอย่างไร ตัวพระตัวนางในหนังสือจึงพูดภาษากรุงเทพมหานคร เมื่อนำเรื่องนี้มาตีความจึงพบว่าต้นฉบับเดิมที่แท้จริงมาจากประเทศอินเดียเป็นการเล่นละครด้วยเงา ตัวละครที่เป็นผู้ชายที่มีการศึกษาจะพูดภาษาสันสกฤตถ้าเป็นผู้หญิงหรือคนรับใช้จะพูดภาษาปรากฤต คือ ภาษาพื้นบ้านประเทศไทยจึงได้รับอิทธิพลจากประเทศอินเดียโดยกำเนิดขึ้นที่จังหวัดพัทลุงแล้วได้แพร่หลายไปทางใต้ของพม่า ส่วนทางตอนบนขึ้นมาได้แพร่หลายที่จังหวัดนครศรีธรรมราช^๑

ครั้นเมื่อท่านได้อุปสมบทตามที่ได้ให้สัญญาไว้กับโยมมารดา ๑ พรรษาแล้ว ในช่วงเข้าพรรษาได้เข้าเรียนนักธรรมชั้นตรีที่วัดโพธาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เมื่อท่านได้เข้าเรียนแล้วสามารถสอบได้ในปีแรกนั้นเพราะได้ซื้อหนังสือธรรมะมาอ่านมาค้นคว้าเป็นประจำ การเรียนจึงมีความสุขจนไม่ได้คิดถึงสัญญาที่ให้ไว้กับโยมมารดาว่าเมื่อออกพรรษาแล้วจะลาสิกขา ประกอบกับผู้ที่เป็นกัลยาณมิตรให้ท่านอยู่ในร่มกาสาวพัตร์ คือ น้องชายของท่าน ชื่อ ธรรมทาส ได้ลาออกจากนักศึกษาแพทย์ในปีที่ ๒ จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้กลับมาช่วยทำงานที่ร้านเพื่อให้พี่ชายได้บวชอยู่ในพระพุทศาสนา การสนใจทางด้านธรรมจึงเป็นเครื่องมือนำไปสู่การพัฒนาทางความคิดที่สามารถนำธรรมมาวิเคราะห์และตีความได้อย่างเฉียบแหลมจนเป็นที่ยอมรับของสังคมและนักวิชาการทั้งหลาย

^๑ สัมพันธ์ ก้องสมุทร, พุทธทาสภิกขุ นครขุนแห่งเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๕๘.

การตีความธรรมะที่ลึกซึ้งนั้น ปิยะวรรณ สุธารัตน์ ได้กล่าวไว้ว่า ท่านเป็นนักคิด อัจฉริยะของไทย มีผลงานด้านคำรามากมายให้ชาวไทยและชาวโลกได้ศึกษา ท่านตีความคำสอนของพระพุทธเจ้าให้สอดคล้องกับคนร่วมสมัย ด้วยปรัชญาและความลึกซึ้งทางจิตวิญญาณของท่าน การตีความคำสอนตั้งแต่เดิมให้สอดคล้องกับสังคมที่เปลี่ยนแปลงกับคนรุ่นใหม่ในชาติ และท่านเป็นนักปฏิรูปผู้ถ่ายทอดเนื้อหาวัฒนธรรมและสถาบันหลักของโบราณ โดยคงแก่นแท้และสัจธรรมไว้ด้วยการตีความให้เข้ากับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในสังคมใหม่ เช่น โรงมหรสพทางวิญญาณ โรงธรรม และกุฏิหลังน้อยแสดงถึงการนำเอาคำสอนดั้งเดิมของพระพุทธศาสนามาแสดงในรูปแบบที่เป็นสมัยเดิมและสมัยใหม่ผสมกัน^๒

การตีความธรรมะให้พุทธบริษัทได้เข้าใจง่ายด้วยการใช้ภาษาและถ้อยคำกะทัดรัดไม่อ้อมค้อมผู้ฟังเกิดความรู้ความเข้าใจ เพราะการตีความทางธรรมะของท่านได้นำสังคมปัจจุบันที่เกิดปัญหาขึ้นนำมาประยุกต์เข้ากับหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา แล้วชี้ทางออกให้ผู้ฟังได้เกิดปัญญาและได้ความคิดที่รอบคอบมากกว่าเดิมจนสามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้ ผู้ที่ได้รับการฟังธรรมจากท่านจึงสามารถเป็นผู้ฉลาดในการพูดและการคิดโดยนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเผยแผ่ให้แก่คนรุ่นใหม่ที่เกิดขึ้นและไม่เบื่อบ่อยในการศึกษาธรรมะ

การตีความของท่านนั้นเป็นการตีความคำสอนดั้งเดิมในพระพุทธศาสนาด้วยวิธีการใหม่จะเป็นปรากฏการณ์ที่ซับซ้อนในเชิงทฤษฎี แต่ลักษณะที่เด่นที่สุดในงานของท่านไม่ได้อยู่ที่ทฤษฎีหรือวิธีการตีความหลักคำสอนอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ แต่อยู่ที่ความพยายามของท่านในกระบวนการตีความพระพุทธานุภาพอย่างถึงรากหรือแก่นและเป็นระบบอย่างมาคนั้นเอง เป็นลักษณะการเสริมสร้างสิ่งใหม่ ส่วนการที่ผลงานของท่านแสดงถึงการตีความหลักคำสอนในแนวทางใหม่ที่เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบถึงรากถึงแก่น และแหวกแนวออกไปได้อย่างมากมายในขนบธรรมเนียมของไทยนั้นทำให้เป็นการเขยื้อนการตีความตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาของไทยตามแบบดั้งเดิม ทั้งที่อยู่ในขนบธรรมเนียมประเพณีของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเอง และที่อยู่ในประวัติศาสตร์ของบทบาทพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นสถาบันอย่างหนึ่งของระบบสังคมและการเมืองของไทย

๒) บุคคลากรผู้ฉลาดในการเผยแผ่ธรรม

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้อุทิศตนทำงานเพื่อพระพุทธศาสนาด้วยการแสดงพระธรรมเทศนาตั้งแต่พรรษาแรกของการอุปสมบท ในช่วงระยะเวลาหนึ่งท่านตัดสินใจไปเรียนภาษาบาลีที่กรุงเทพมหานครจนสอบได้เปรียญธรรม ๓ ประโยคและท่านสอบตกเปรียญ ๔

^๒ปิยะวรรณ สุธารัตน์, โสฬสและความคิดจากอัตชีวประวัติของพุทธทาสและศาสตราจารย์นายแพทย์ ประเวศ วะสี, รายงานการวิจัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๔๑, หน้า ๒๐.

ทำให้ท่านมองเห็นความแตกต่างที่สำคัญจำนวนมากระหว่างอรรถกถาที่ใช้ในการสอบบาลีเปรียญ กับข้อความที่แท้จริงในพระคัมภีร์ดั้งเดิม ท่านจึงได้มาทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาตั้งแต่นั้นมา ด้วยเทคนิคและวิธีการแสดงพระธรรมเทศนาของท่าน ได้มีการประยุกต์การแสดงพระธรรมเทศนา แบบครั้งเก่าครั้งใหม่ และมีแนวคิดในการสอดแทรกธรรมะ เลยทำให้ชาวบ้านมีความสนใจและ เข้าใจธรรมอย่างลึกซึ้งมากขึ้น และได้เริ่มมีความคิดในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยงานเขียน จึงได้นำเอากระดาศพุทศแก้ปสองคู่เขียนขึ้นก่อนสวดมนต์ตอนค่ำซึ่งท่านเรียกว่าหนังสือพิมพ์เถื่อน เมื่อพระภิกษุที่อยู่ด้วยกันได้อ่านแล้วพากันวิพากษ์วิจารณ์และแสดงความพอใจออกมา จึงทำให้ เป็นจุดเริ่มต้นในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของท่านด้วยงานทางด้านการเขียน

ด้วยความมุ่งมั่นที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการเขียน ทำให้หนังสือพิมพ์พระพุทธ ศาสนารายตริมาสได้ออกมาสู่สังคม โดยได้นำบทความของท่านลงมาเขียนเกือบทั้งหมดโดยใช้ นามปากกาว่า อินุทปญโญ สังฆเสนา สิริवास ซึ่งทำให้ท่านได้เป็นที่รู้จักทั้งของกลุ่มคนองค์กร และสถาบันต่างๆ รวมทั้งทางคณะสงฆ์ในเมืองหลวงและโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนก นักธรรมบาลีซึ่งเรียนหลักสูตรทางพระพุทธศาสนาโดยตรง รวมทั้งพระเถระผู้ใหญ่ต่างกล่าวขาน กันว่า บัดนี้พระภิกษุรูปหนึ่งชื่อ พระมหาเจี๊อม อินุทปญโญ กำลังเคลื่อนไหวในวงการ พระพุทธศาสนา

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยบทความนั้น ชิต ภิบาลแทน ได้เปรียบเทียบกับเป็น เสมือนหนึ่งแสงสว่างที่ส่องแสงให้เห็นทางแห่งความมีสันติสุข ท่ามกลางความมืดมัวของโลกที่ หลงใหลอยู่แต่ด้านเปลือก งามายอยู่แต่การไฟหาวัดดุมำรุงบำเรอกายสนองความทะยานอยาก อย่างไม่มีที่สิ้นสุด และที่สำคัญที่สุดอย่างยิ่ง คือ การเขียนหนังสือของท่าน ที่มากเป็น ประวัติศาสตร์ของพระภิกษุอีกรูปหนึ่งในเมืองไทย และเป็นงานที่ให้ประโยชน์สุขทางจิตใจ เป็นอย่างยิ่ง”

ในส่วนของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ (ศรีบูรพา) ได้กล่าวไว้ว่า ท่านได้มีการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาอย่างสมบูรณ์แบบและเป็นผู้ทรงธรรมท่านหนึ่งที่ได้มีบทบาทอย่างสำคัญและมี คุณค่ายิ่งแก่วงการพระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชนชาวไทย ในฐานะเป็นผู้นำและเน้นให้เห็น ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในด้านการปฏิบัติ และลงมือปฏิบัติธรรมกันจริงๆ ทำให้งานเขียน หนังสือส่งผลให้พุทธศาสนิกชนได้สนใจในการปฏิบัติธรรมตลอดมา“

“ชิต ภิบาลแทน, ชีวิตและงานของพุทธทาสภิกขุ ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๒๐), หน้า ๓.

“กุหลาบ สายประดิษฐ์ (ศรีบูรพา), สันทนาเรื่องพุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชมรม พุทธรักษา, ๒๕๒๒), หน้า ๓๒.

สรุปได้ว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้แก่บุคคลและกลุ่มคนรวมทั้งสถาบันต่างๆ ด้วยการตีความเนื้อหาของหลักธรรมให้เป็นที่น่าสนใจของชาวพุทธทำให้งานรับใช้พระพุทธศาสนาได้ดำเนินการไปอย่างราบรื่นดังที่ตั้งความประสงค์ไว้ การเผยแผ่ธรรมะของท่านเป็นไปด้วยความฉลาดแบบคายนี้ส่งผลให้คนรุ่นใหม่ได้นำธรรมะที่ท่านได้แสดงไว้ไปปฏิบัติตามซึ่งเป็นการได้ช่วยกันรักษารัศมีธรรมะที่ทรงคุณค่านี้ไว้ไม่ให้อันตรายจนไปสามารถอยู่คู่กับโลกนี้อย่างมีคุณค่าเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมต่อไป

๔.๑.๒ ผลกระทบด้านศาสนธรรม

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้เผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา โดยการใช้ปัญญาในการศึกษาค้นคว้าอย่างลึกซึ้ง จนส่งผลให้การแสดงพระธรรมเทศนาของท่านได้เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ศึกษาและติดตาม จึงกลายเป็นผู้ทรงธรรมเพราะได้นำธรรมะที่เป็นแก่นแท้จากพระไตรปิฎกมาวิเคราะห์สู่สังคมซึ่งประกอบด้วย

๑) การวิเคราะห์หลักปฏิจสุมุปาบท

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้นำเรื่องปฏิจสุมุปาบทมาวิเคราะห์จึงพบว่าปฏิจสุมุปาบทนั้น เมื่อฟังดูแล้วเป็นคำที่แปลกหูมากแต่ไม่สามารถจะใช้อีกได้ แต่หน้าที่ของพุทธบริษัทนั้นจะต้องพยายามทำความเข้าใจถึงคำนี้ให้มาก จนกว่าจะเป็นคำที่ได้ยินกันจนกลายเป็นคำธรรมดา เพราะปฏิจสุมุปาบทเป็นหัวใจหลักของพระพุทธศาสนา

หลักปฏิจสุมุปาบทที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้นั้นเป็นประเด็นหลัก คือ เป็นคำสอนแบบสมบูรณ์ด้วยกระบวนการทางธรรมอันเป็นหลักการวิธีการและการปฏิบัติที่ดี เพราะมนุษย์ทั่วไปทั้งโลกยังถูกอวิชชาปกปิดทำให้ไม่เห็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริงเพราะยังยึดมั่นถือมั่นอยู่ พระพุทธเจ้าจึงทรงอุบัติขึ้นเพื่อมาแก้ไขปัญหาวีรติของมนุษย์ปัญหาดังกล่าว คือ ปัญหาอันเกิดจากความไม่รู้เท่าทันตามความเป็นจริงของชีวิตหรือความไม่รู้สังขาร คือ มูลเหตุของความทุกข์ในชีวิตของเรา

การที่ท่านแปลความปฏิจสุมุปาบทเสียใหม่ปฏิเสธเรื่องการเกิดใหม่ อีกทั้งเน้นภาวะของจิตใจที่นี้เดี๋ยวนี้ จึงเท่ากับได้วางรากฐานให้แก่การตีความหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาตามแบบที่ควรแก่โลกหรือเกี่ยวข้องกับสังคมมากกว่าเดิม แท้ที่จริงแล้วการตีความทฤษฎีทางจิตวิญญาณตามแนวใหม่นั้นสืบต่อเชื่อมโยงระดับพื้นฐานกับทฤษฎีสังคม^๕

^๕ปีเตอร์ เอ. แจ็กสัน, พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท และการปฏิรูปเชิงนวสมัยนิยม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๕๓.

เมื่อนำหลักปฏิจสุมุบาทที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้จะเห็นได้ว่าปฏิจสุมุบาทนั้นเป็นกระบวนการเกิดทุกข์และหลักปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์เพราะเป็นปัจจัยซึ่งกันและกันหรือการพึ่งพาอาศัยกันเกิดขึ้นสืบต่อกันแบบลูกโซ่ของเหตุการณ์ในชีวิตของคนเราในขั้นตอนต่างๆ ซึ่งเกี่ยวข้องสืบเนื่องกันของเหตุการณ์ดังกล่าวนี้คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพชาติ ชรา มรณะ ด้วยความยึดมั่นถือมั่นจนทำให้เกิดความทุกข์เกิดขึ้น

การวิเคราะห์หลักปฏิจสุมุบาทของท่านจึงทำให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจได้ง่ายเพราะไม่ได้อธิบายแบบคร่อมภพคร่อมชาติไม่ต้องรอไปถึงชาติหน้า แต่เมื่อกระทำผิดจากกระแสปฏิจสุมุบาทแล้วจะได้รับความทุกข์ในชาตินี้ การวิเคราะห์ของท่านจึงเป็นความจริงที่พิสูจน์ได้ในปัจจุบันซึ่งท่านได้นำอานิสงส์ของการรู้จักปฏิจสุมุบาทตามความเป็นจริงไว้ ๘ ประการ คือ

๑. ไม่เล่นไปสุ่พพันตทิฏฐิ (ว่าเคยมีตัวตนในอดีต)
 ๒. ไม่เล่นไปสุ่ปรันตทิฏฐิ (ว่าจักมีตัวตนในอนาคต)
 ๓. ไม่มีความสงสัยในปัจจุบัน (เกี่ยวกับเรื่องมีหรือไม่มีตัวตน)
 ๔. ไม่มีการกล่าวอ้างตามคำแห่งศาสดาของตนเท่านั้น
 ๕. ไม่มีทางจะกล่าวผิดไปจากที่ศาสดากล่าว (แม้คำกล่าวประเด็นั้นตนไม่เคยฟังมาจากพระศาสดาเลย)
 ๖. ไม่มีทางที่จะหมั่นออกไปถือศาสดาอื่นได้ (เพราะจะไม่มองเห็นว่ามีศาสดาอื่นใดที่ตรัสรู้จริงเท่าศาสดานี้)
 ๗. ไม่ตั้งตมมกคติน์ข่าวของสมณะพราหมณ์เหล่าอื่นว่ามีสาระอะไร (เพราะพ้นจากการถือมกคติน์ข่าวซึ่งล้วนแต่เป็นสัพพตปรมาส)
 ๘. จะกล่าวอะไรออกไปก็กล่าวตามที่ตนรู้อยู่แก่ใจตนเอง รู้แจ้งชัดแก่ใจตนเอง (เพราะความรู้ของเขาไม่มีทางที่จะผิดได้ในสิ่งทั้งปวงอีกต่อไป)
- การรู้แจ้งปฏิจสุมุบาทแล้วนั้นจะไม่กล่าวอะไรผิดๆ อย่างเดียวกันกับที่พระศาสดารู้หรือมีการมองเห็นองค์พระศาสดาที่แท้จริง^๖

^๖พระอนันต์ อิสสุกาโร (เป็งไซโม), “ศึกษาการตีความปฏิจสุมุบาทตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๕๗.

๒) การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องตถตา

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้นำเรื่องตถตามาวิเคราะห์ให้มีความเข้าใจง่ายขึ้นในการเรียนรู้และการนำไปปฏิบัติจนทำให้เรื่องตถตาเป็นคำพูดติดปากของผู้เข้ารับการฝึกอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐาน ท่านได้วิเคราะห์ดังนี้

ในคำว่า ตถตา สามารถเรียกได้หลายคำ หลายมิติ จะเรียกว่า ตถา หรือ ตถตา แล้วแต่จะใช้คำไหนแต่ตถตามตามตัวหนังสือแปลว่า ความเป็นเช่นนั้น นอกเหนือจากคำเหล่านี้แล้วยังมีคำอื่นที่สามารถเรียกได้อีกเช่นคำว่า อวิตถตา อนัญญตถตา รัมมัญญิตถตา รัมมเนียมตถา อิทปิัจจตถา สุญญตถา อตัมมยตถา ซึ่งมีความหมายและสามารถนำไปปฏิบัติได้ คือ

อวิตถตา	แปลว่า ความไม่แปลกไปจากความเป็นอย่างนั้น
อนัญญตถา	แปลว่า ความไม่เป็นไปโดยประการอื่นจากความเป็นอย่างนั้น
รัมมัญญิตถา	แปลว่า ความเป็นการตั้งอยู่ตามธรรมดา
รัมมเนียมตถา	แปลว่า ความเป็นกฎตายตัวของธรรมดา
อิทปิัจจตถา	แปลว่า ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัย
สุญญตถา	แปลว่า ความว่างจากตัวตนในสิ่งทั้งปวง
อตัมมยตถา	แปลว่า ความที่ไม่ต้องการสำเร็จมาจากสิ่งนั้น ^๑

การที่จะมองเรื่องนี้ได้นั้นผู้ศึกษาเรียนรู้ต้องเน้นอยู่ตรงคำที่ว่า เช่นนั้น-เช่นนั้น ซึ่งเป็นความคงที่ถาวรไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นเป็นของตั้งอยู่อย่างเป็นกฎตายตัวของธรรมดา เป็นการตั้งอยู่ตามธรรมชาติ เมื่อนำมาใช้เป็นภาษาไทยจึงใช้คำว่าความเป็นเช่นนั้นเอง ในการนำหลักตถตาใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนา ผู้ปฏิบัติต้องเรียนรู้และปฏิบัติตามลำดับจนสามารถมองเห็นสภาวะธรรมของสังขารทั้งปวงทั้งรูปธรรมและนามธรรมหรือที่เรียกว่ามีการศึกษาอย่างถูกต้องชัดเจนที่ กายยาววา หนาคืบ กว้างศอก จรูญแจ่มเสียดก่อนจึงจะเข้าสู่ภาวะของความเป็นตถตา

ฉะนั้นเรื่องตถตาที่ท่านได้วิเคราะห์อย่างละเอียดแล้วนั้นยังสามารถนำมาแก้ปัญหาความขัดแย้งกันเพราะถือได้ว่าหลักธรรมะสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา คือ หลักตถตา ท่านได้ยกตัวอย่างที่ว่า การที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และสิ่งที่มากระทบได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสและธรรมารมณ์ ถ้าไม่มีปัญญาแล้วคือมองไม่เห็นตถตาจะทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้ง

^๑พระสมเกียรติ ปริณญาโณ (เพชรอรียวงศ์), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องตถตาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๑.

ขึ้นมาทันที คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความวิตกกังวล ความอหังการ ความหึงหวงต่ออารมณ์ต่างๆ เมื่อเข้าใจติดตามแล้วจะรู้เท่าทันตามความเป็นจริง

การที่ได้มองเห็นติดตามความถูกต้องแล้วจะทำให้เกิดสันติภาพ คือ มีการคิดอย่างถูกต้อง พูดอย่างถูกต้อง กระทำอย่างถูกต้อง เลี้ยงชีวิตอย่างถูกต้อง ใช้ความเพียรอย่างถูกต้อง ระลึกอย่างถูกต้อง ตั้งใจอย่างถูกต้อง ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นทางนำไปสู่ความสงบสามารถสร้างสันติภาพได้จริงจากบุคคลไปสู่ครอบครัว สังคม ประเทศชาติ จนนำไปสู่สันติภาพของโลก

๓) การวิเคราะห์หลักพระอภิธรรมปิฎก

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้ศึกษาค้นคว้าพระอภิธรรมปิฎกและนำมาวิเคราะห์ด้วยเหตุผลโดยใช้คำว่า พระอภิธรรมปิฎกไม่ได้อยู่ในรูปแบบของพุทธวจนะ เพราะมีผู้นำหลักธรรมไปร้อยกรองในรูปแบบของอภิธรรมปิฎก พระอภิธรรมปิฎกเป็นส่วนของ ๓ เมื่อนับจากส่วนที่ ๑ คือ พระวินัยปิฎกและส่วนที่ ๒ คือ พระสุตตันตปิฎกของพระไตรปิฎกนั้นเป็นปิฎกที่ประกอบด้วยปกรณ์ที่ซับซ้อนรวม ๘ ปกรณ์ด้วยกัน ผู้รจนาพระอภิธรรมปิฎกตั้งใจที่จะนำเสนอพุทธวจนะที่บันทึกไว้ในพระสุตตันตปิฎกตามรูปแบบใหม่ คือ เป็นการพัฒนาการทางทฤษฎีที่มีเหตุผลสอดคล้องต้องกันเป็นอย่างดีเช่นเดียวกับหลักอนิจจตาและอนัตตา คัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกจะไม่พรรณาสงสัยต่างๆ ในแง่ที่เป็นตัวตนหรืออัตตาอันเป็นปัจเจกภาวะในทางตรงกันข้าม พระอภิธรรมปิฎกจะไม่กล่าวถึงสิ่งต่างๆ ในประสบการณ์ของคนในแง่ของธาตุทั้งหลายที่มาประกอบเข้าด้วยกันและความสัมพันธ์ที่แปรเปลี่ยนอยู่เป็นนิจในระหว่างธาตุเหล่านั้นทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับหลักคำสอนเกี่ยวกับอนัตตา

การวิเคราะห์ตามแบบอภิธรรมนี้มีพัฒนาขึ้นเพื่อเป็นอุปกรณ์ช่วยฝึกจิตของผู้ที่ประสงค์จะเอาชนะความหลงและเพื่อพัฒนาปัญญาที่มองเห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง โดยการวิเคราะห์รายละเอียดปลีกย่อยของประสบการณ์ในแง่ของความสัมพันธ์ที่แปรเปลี่ยนอยู่เสมอระหว่างธาตุทั้งหลาย บรรดาจารย์ผู้เรียบเรียงพระอภิธรรมปิฎกเชื่อว่าวิธีการนี้จะช่วยให้ผู้ที่ฝึกจิตสามารถกำจัดความหลงยึดติดในแก่นสารที่ไม่มีจริงของวัตถุแห่งประสบการณ์ได้ ในบรรดาผู้สอนธรรมะในประเทศไทยนั้นเน้นปิฎกส่วนนี้มากเกินไป ซึ่งแท้ที่จริงแล้วพระพุทธศาสนาของไต้หวันน่าจะเจริญรุ่งเรืองกว่าที่เป็นอยู่หากไม่มีรายละเอียดทางทฤษฎีที่ซับซ้อนอยู่ในคำสอน พระอภิธรรมนั้นมีข้อความที่ซับซ้อนโดยไม่จำเป็นและมีโอกาสที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจผิดเสียด้วยซ้ำ จึงได้แปลคำว่าอภิธรรมโดยแยกศัพท์ว่า อภิ หมายถึง ยิ่ง หรือ เกิน และเรียกพระอภิธรรมว่าเป็นส่วนเกิน เป็นส่วนของพระธรรมที่ไม่เกี่ยวข้องกับการดับทุกข์โดยตรงหรือดับทุกข์ได้ทันที คำกล่าวในความหมายนี้ คือ พระอภิธรรมปิฎกเป็นเพียงระบบภูมิปัญญาที่ช่วยเสริมการปฏิบัติสมาธิอันเป็นวิธีการหลักเพียงอย่างเดียวสำหรับการเห็นแจ้งทางจิตวิญญาณ

เมื่อนำอรรถกถาต่างๆ ที่อ้างอิงคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะนั้นเป็นการเรียบเรียงขึ้นเพื่อเน้นย้ำสิ่งนอกเหนือธรรมชาติและอิทธิปาฏิหาริย์ แทนที่จะเน้นย้ำการวิเคราะห์ดั้งเดิมในคัมภีร์ดังกล่าว แต่ได้โน้มน้าวถึงการตีความพระอภิธรรมปิฎกที่ไปทางสิ่งนอกเหนือธรรมชาติสิ่งเหล่านี้ได้พัฒนาไปอย่างมากในประเทศไทยถึงขั้นที่พระอภิธรรมปิฎกที่เรียนและสอนกันในประเทศไทยปัจจุบันนี้ควรได้ชื่อว่าอภิธรรมรังหนู เพราะมีสิ่งละอันพันละน้อยเต็มไปหมด พระอภิธรรมปิฎกได้สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับศาสนาแบบที่เชื่อในพลังอำนาจเหนือธรรมชาติอย่างที่มีผู้เชื่อกันโดยมากไปเสียแล้วซึ่งขัดกับความประสงค์ของผู้เรียบเรียงเดิมของคัมภีร์นี้ สิ่งหนึ่งที่แสดงว่าพระอภิธรรมปิฎกเกี่ยวข้องกับอำนาจเหนือธรรมชาติและพบเห็นได้บ่อยที่สุดในประเทศไทยนั้นอยู่ที่พิธีกรรมในงานศพกล่าวคือ ธรรมเนียมการให้พระภิกษุนำข้อความส่วนหนึ่งในพระอภิธรรมมาสวดหน้าศพเพราะเชื่อกันแบบปรัมปราว่าสามารถติดต่อสื่อสารไปถึงผู้ตายได้ ในบริบทนี้ท่านไม่ได้ต่อต้านแต่ไม่เห็นด้วยกับการตีความพระพุทธรศาสนาไปในแง่ที่พื้นวิสัยธรรมชาติซึ่งมักจะเป็นที่ยอมรับกันในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกหรือไม่เช่นนั้นการตีความแบบอิงพลังเหนือธรรมชาติโดยเฉพาะของพระอภิธรรมปิฎกนั่นเอง

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้นำหลักของพระอภิธรรมปิฎกมาวิเคราะห์ให้มองเห็นการศึกษาและปฏิบัติง่ายขึ้น แต่ได้ไปกระทบกับฐานรากของพระพุทธรศาสนาตามแบบที่พวกเขาเชื่อและปฏิบัติตามดังข้อความที่กล่าวว่า พระอภิธรรมปิฎกไม่ได้อยู่ในรูปแบบของพุทธวจนะ จึงมี วินัย ศีวกุล ซึ่งเป็นนักเศรษฐศาสตร์และนักรัฐศาสตร์สังกัดสำนักงบประมาณกระทรวงการคลังออกมาโต้แย้งท่านว่า ศาสตร์ของการพันทุกข์ในชีวิตอย่างที่มีอยู่ในพระอภิธรรมปิฎกนั้นเป็นผลมาจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ได้อ้างว่าพระอภิธรรมปิฎกนั้นจะไม่มีพุทธวจนะโดยตรงแต่คัมภีร์นี้ยังสอดคล้องกับญาณปัญญาอย่างที่ได้แสดงไว้ในพระไตรปิฎก และยังมีประธานอภิธรรมมุลนิธิ (วัดพระเชตุพน) ชื่อ บุญมี เมธางกูร ได้ออกมาโต้แย้งว่า พุทธทาสภิกขุจัดเรื่องปรัมปราออกไปจากหลักคำสอนของพระพุทธรศาสนา และการที่เน้นย้ำว่าพระพุทธรศาสนาเป็นเรื่องของชาตินี้ พุทธทาสภิกขุ คือ คนที่เปิดประตูรับคนที่ชอบเรื่องการเมืองและไม่นับถือศาสนาของเรา เพื่อให้พวกนั้นเข้ามาทำลายพระพุทธรศาสนา พุทธทาสภิกขุ คือ คอมมิวนิสต์ที่กำลังทำลายพระพุทธรศาสนาทั้งในแง่ของหลักคำสอนและในแง่ที่ท่านยอมรับให้คนนอกศาสนาเข้ามาแทรกซึมบ่อนทำลายพระศาสนาซึ่งตามแนวคิดของกลุ่มอนุรักษนิยมของไทยได้เชิดชูแนวคิดที่ว่าพระศาสนาเป็นรากฐานรองรับระบบกษัตริย์และความมั่งคั่งของชาติ

สรุปได้ว่า พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้นำหลักของปัจจุสมุปบาทที่ทำให้เข้าใจกันในปัจจุบันชาติและสามารถดับทุกข์เพียงขณะจิตเดียวเพราะสามารถมองเห็นต้นเหตุของความทุกข์จึงไม่ต้องรอให้เกิดความทุกข์ในชาติหน้า รวมทั้งความเป็นตถตาซึ่งเป็นหลักของการ

ปฏิบัติตามธรรมชาติที่อาศัยเหตุปัจจัยอันเกิดขึ้นจึงสามารถปรับใช้กับอายตนะภายในและภายนอกที่มากระทบกัน และหลักของพระอภิธรรมปิฎกที่เป็นธรรมอันลึกซึ้งเมื่อเข้าใจความหมายที่ผิดพลาดไปจะไม่ทำให้เกิดประโยชน์จนกลายเป็นการนำส่วนเกินมาปฏิบัติ

๔.๑.๓ ผลกระทบด้านศาสนวัตถุ

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยการใช้วัตถุเป็นสื่อการสอนธรรม ด้วยการนำศิลปกรรมมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับยุคปัจจุบันอย่างน่าสนใจจนทำให้เข้าใจความหมายได้ดียิ่งขึ้น ผลกระทบด้านศาสนวัตถุจึงสามารถแบ่งได้ดังนี้

๑) ผลกระทบด้านการอนุรักษ์จิตรกรรม

จิตรกรรมที่ปรากฏอยู่ในสวน โมกขพลารามนั้นเป็นภาพวาดบนฝาผนังปูนของโรงมหรสพทางวิญญานเป็นภาพวาดที่เกี่ยวกับปริศนาธรรม แต่ละภาพจะมีคติธรรมที่มีความหมายที่ลึกซึ้งมากแฝงอยู่ เช่น ภาพความมืดสีขาวลักษณะของภาพ คือ เป็นภาพความมืดแต่ความมืดเป็นสีขาวไม่ใช่สีดำ เพราะทำให้คนมองเห็นต้นไม้บางช่องและภูเขาแล้ว ภาพนี้มีคติธรรมแฝงอยู่ คือ ความรู้แต่ไม่ใช่เป็นเครื่องดับทุกข์จึงเปรียบดังความมืดสีขาว

การสอนธรรมะด้วยภาพนี้ พระภavanaโพธิคุณ ได้กล่าวไว้ว่า ท่านต้องการนำภาพปริศนาธรรมเหล่านี้มาสอนธรรมะเพื่อประโยชน์สูงสุดต้องการให้ผู้ฟังที่ได้มาศึกษาและได้มาปฏิบัติธรรมเกิดความรู้สึกเข้าไปสู่จิตวิญญานซึ่งท่านได้แบ่งเป็น ๓ ขั้นตอนของการศึกษาภาพเหล่านี้ ขั้นแรกจะต้องดูว่าภาพนั้นเป็นอย่างไร ขั้นที่สองจะต้องพิจารณาว่าภาพนั้นมีความหมายอย่างไร ขั้นที่สาม คือ การรับภาวะของความหมายนั้นเข้ามาสู่จิตใจหรือภาวะของตัวเราที่กำลังเป็นอยู่จริง^๔

การอนุรักษ์จิตรกรรมเป็นจุดเด่นของสวน โมกขพลารามโดยเฉพาะจิตรกรรมที่เป็นปริศนาธรรมได้รับความสนใจจากผู้มาเยือนอย่างมากมาย เพราะการสอนธรรมะด้วยภาพนี้จะได้รับความสนุกสนานและมีความบันเทิงอยู่ในตัว ทำให้การเรียนรู้ธรรมะเป็นสิ่งที่ไม่น่าเบื่อและช่วยในการประหยัดเวลาแต่ผลที่ได้รับจะลึกซึ้งมากกว่าการอ่านจากหนังสือหรือฟังธรรมบรรยาย ภาพปริศนาธรรมยังเป็นจุดเด่นในแง่ของศิลปะการใช้เส้นซึ่งเป็นการถ่ายทอดความคิดที่เป็นนามธรรมออกมาเป็นรูปธรรม

จิตรกรรมที่ท่านได้อนุรักษ์ไว้ในโรงมหรสพทางวิญญานจึงเป็นประโยชน์อย่างมากมหาศาลได้ส่งผลต่อการอนุรักษ์ศิลปะและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ คือ การนำนิทานธรรมสอนใจในอดีตมาวาดไว้หรือภาพที่เป็นสำนวนสุภาษิตพร้อมด้วยคำเปรียบเทียบต่างๆ ซึ่งเป็นการอนุรักษ์สื่อการสอนธรรมที่บรรพบุรุษที่ได้ทำกันมาแล้ว แม้แต่ผู้ที่ไม่รู้หนังสือยังสามารถเข้าใจธรรมได้

^๔สัมภาษณ์ พระภavanaโพธิคุณ, เจ้าอาวาสวัดสวนโมกขพลาราม, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๕.

๒) ผลกระทบด้านการอนุรักษ์ประติมากรรม

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้จัดรูปแบบประติมากรรมเพื่อใช้ในการสอนธรรมะโดยการจำลองประติมากรรมโบราณของอินเดีย และที่ค้นพบในภาคใต้ของประเทศไทย ตลอดจนการปั้นประติมากรรมแบบสมัยใหม่ มีทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ที่สำคัญมีดังนี้

(๑) รูปปั้นชุดพุทธประวัติจากหินสลัก

รูปปั้นชุดพุทธประวัติจากหินสลักนี้ ท่านได้ตั้งความหวังไว้มากในการใช้เป็นสื่อการสอนธรรมะ ดังที่ พระนุ้ย สมปนฺโน ได้กล่าวไว้ว่า ประติมากรรมชุดนี้เป็นภาพพุทธประวัติจากหินสลักที่จำลองมา ซึ่งชุดจริงอยู่ที่ประเทศอินเดียในสถานที่ต่างๆ เช่น สถูปที่สาญจี ที่นครนาการชุมิโกณฑา ที่อมราวดี บางส่วนอยู่ในพิพิธภัณฑสถานของอินเดีย และบางส่วนอยู่ในพิพิธภัณฑสถานประเทศอังกฤษซึ่งท่านได้รวบรวมภาพจากแหล่งต่างๆ และให้ พระไสว สิวญาโณ พระภิกษุประจำวัดสวนโมกขพลารามซึ่งดูแลโรงปั้นภาพ ให้เป็นผู้จัดทำขึ้นจนเป็นภาพที่มีเรื่องราวต่อเนื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติ ตั้งแต่ประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน ท่านได้อธิบายความหมายแห่งภาพไว้ในหนังสือพุทธประวัติจากหินสลักยุคก่อนมีพระพุทธรูปในช่วงราว พ.ศ. ๓๐๐-๗๐๐ รูปปั้นชุดพุทธประวัติจากหินสลักที่มีอยู่ในสวนโมกขพลารามนับได้ว่าเป็นภาพที่มีความสมบูรณ์มาก และทรงคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์ไว้

รูปปั้นชุดพุทธประวัติจากหินสลักได้จัดทำขึ้นจำนวน ๔ ชุด โดยชุดที่ ๑ นำไปประดับไว้ที่ฝาผนังของโรงมหรสพทางวิญญาน ชุดที่ ๒ วางเรียงรายไว้ทั่วไปตามโคนต้นไม้ภายในสวนโมกขพลาราม ชุดที่ ๓ ยังก้างอยู่ในโรงปั้นภาพ และชุดที่ ๔ ท่านได้มอบให้วัดอุโมงค์ จังหวัดเชียงใหม่เพื่อนำไปขยายเผยแพร่ธรรมะ เพราะภาพพุทธประวัติจากหินสลักนี้จะมีคุณค่าทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก จะแสดงให้เห็นถึงความเจริญของพระพุทธศาสนาสมัยที่ยังไม่มีพระพุทธรูป ประชาชนมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงได้สร้างภาพนี้เพื่อแสดงความเคารพท่านนำภาพนี้มาแสดงไว้เพื่อประโยชน์ทางการศึกษาธรรมะและอนุรักษ์ศิลปกรรมแบบโบราณไว้อีกด้วย

(๒) รูปปั้นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

รูปปั้นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเป็นประติมากรรมที่จำลองรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสมัยศรีวิชัย ซึ่งพบที่วัดพระบรมธาตุไชยา อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้อธิบายไว้ว่า คำว่า อวโลกิเตศวร แปลว่า ผู้เป็นใหญ่เหนือพระผู้เป็นเจ้า ผู้คอยสอดส่องดูแลโลกหรือสามารถกล่าวได้ว่า ผู้มีปัญญาแห่งนิยามหาทาน

^๕สัมภาษณ์ พระนุ้ย สมปนฺโน, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๕.

ของศาสนาในสมัยศรีวิชัยได้ประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อให้ภิกษุมหาชนมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ควรแก่การเคารพบูชาไม่แพ้พระอิศวรของศาสนาฮินดูนั่นเอง

ฉะนั้นการนำรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรมาที่สวนโมกขพลารามเพื่อต้องการใช้เป็นสื่อความหมายทางธรรมะที่แสดงให้เห็นถึง สุตติ ปัญญา เมตตา จันดี ซึ่งบุคคลใดมี ๔ อย่างนี้ก็จะถือว่าเป็นบุคคลชั้นยอด รูปปั้นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรนี้ได้ประดิษฐานไว้บริเวณสนามหญ้าข้างโรงฉัน ซึ่งถือได้ว่าเป็นการอนุรักษ์ปฏิมากรรมโบราณทางพระพุทธศาสนาให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา นอกจากนี้แล้วยังมีรูปปั้นอื่นๆ อีกมากมายที่เป็นปริศนาธรรมเกี่ยวกับการสอนพระพุทธศาสนาและมีคุณค่าในการใช้เป็นเครื่องมือในการสอนธรรมะที่เกิดจากการทำงานของพระภิกษุสามเณรประจำโรงปั้นภาพ เช่น รูปปั้นตุ๊กตาธรรมะ รูปปั้นสัตว์ต่างๆ^{๑๐}

สรุปได้ว่า พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) เป็นผู้สร้างสรรค์ ศิลปะที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการอนุรักษ์จิตกรรมเกี่ยวกับปริศนาธรรม และยังได้ อนุรักษ์ ประติมากรรม รูปปั้นชุดพุทธประวัติจากหินสลัก รูปปั้นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ได้ใช้สื่อทางด้านศิลปะในการสั่งสอนธรรมะด้วยการนำศิลปกรรมมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา สามารถทำให้ธรรมะเป็นสิ่งที่น่าสนใจ การสร้างสรรค์สื่อการสอนธรรมทางด้านศิลปะจิตรกรรมและประติมากรรมล้วนแล้วแต่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับศาสนาวัตถุทางพระพุทธศาสนาอันมีคุณค่ายิ่งต่อสังคมแห่งเรียนรู้

๔.๑.๔ ผลกระทบด้านศาสนพิธี

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้มองเห็นว่าศาสนพิธีนั้นเป็นการสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในหมู่พุทธบริษัทซึ่งจะทำให้มีการรวมกลุ่มกันได้โดยง่ายจึงได้นำพิธีกรรมมาประยุกต์ให้เข้ากับชีวิตให้เกี่ยวเนื่องกับการพึงธรรมตามความเหมาะสม โดยไม่มีการยึดถือมากเกินไปแต่ให้ประกอบไปด้วยปัญญาซึ่งสามารถจำแนกได้ดังต่อไปนี้

๑) ประเพณีวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

พิธีวันสำคัญทางพระพุทธศาสนานั้นเป็นสิ่งที่พุทธบริษัทควรให้ความสำคัญซึ่งประกอบด้วยวันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา วันอาสาฬหบูชา ดังที่ พระครูใบฎีกา มณเฑียร มณฺธิโร ได้กล่าวไว้ว่า วันสำคัญทั้ง ๓ นี้ จะมีการประกอบพิธีเวียนเทียนเพื่อนำมาเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่ธรรมะโดยได้ประกอบพิธีดังกล่าวนี้ที่ ณ อุโบสถบนยอดเขาพุทธทองและได้แสดงพระธรรมเทศนาเพื่อทำความเข้าใจแก่ผู้ร่วมพิธีและบอกวัตถุประสงค์ของการกระทำเสร็จแล้วให้

^{๑๐}ธรรมปราโมทย์, ตามรอยพุทธทาส ภาคผลงาน. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๒๔.

อุบาสกและอุบาสิกาได้เดินกระทำประทักษิณแบบร่วมบุญกัน โดยเดินไปด้วยความสงบใจตามบทสวดมนต์ที่ได้ยิน ส่วนพระภิกษุสามเณรเพียงแต่นั่งสวดสรรเสริญพระคุณของพระรัตนตรัย^{๑๑}

ส่วนกิจกรรมที่ต่อเนื่องจากการทำพิธีเวียนเทียนแล้วจะมีการสนทนาธรรมสลักับการฟังพระธรรมเทศนาของท่านติดต่อกันไปจนถึงรุ่งอรุณของวันใหม่ การกระทำความเพียรอย่างนี้เป็นการเอาชนะตนเองเพราะคนบางกลุ่มสามารถนั่งเล่นการพนันทำอบายมุขได้จนสว่างไม่เห็นมีใครบ่นว้างว้างนอน แต่ทำไมพุทธบริษัทจึงระลึกถึงพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าเสมือนเฝ้าอยู่ต่อหน้าพระพักตร์ของพระองค์ท่านจนตลอดคืนไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ท่านจึงได้ทำหน้าที่รับใช้พระพุทธศาสนาโดยการนำเข้าสู่ธรรมะที่แท้จริง

สิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นการใช้ศาสนพิธีเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ธรรมะและส่งเสริมด้านการปฏิบัติ กิจกรรมทุกอย่างที่เกิดขึ้นทำให้ท่านได้เป็นผู้ที่มีความเป็นต้นแบบในการสร้างคนให้มีปัญญาสูงขึ้น เพื่อที่จะได้เดินไปสู่เป้าหมายอันสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ ความไม่ต้องเป็นทุกข์กับปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นจนเข้าสู่ภาวะของความสงบเย็นในที่สุด

๒) พิธีสร้างความกตัญญูกตเวที

พิธีสร้างความกตัญญูกตเวทีที่เกิดขึ้นนี้เพื่อเป็นการแสดงถึงความรู้จักบุญคุณของผู้มีพระคุณทั้งหลาย เพราะท่านได้มีการเน้นย้ำอยู่เสมอว่าให้ทุกคนรู้จักคุณค่าของผู้ที่มีพระคุณทั้งหลายทำให้มีกิจกรรมในพระพุทธศาสนาเหล่านี้เกิดขึ้น คือ

(๑) กิจกรรมวันเยี่ยมสวนโมกข์

กิจกรรมวันเยี่ยมสวนโมกข์นี้เป็นการระลึกถึงสถานที่ของสวนโมกขพลารามของผู้ที่ได้เคยมาพักอาศัยอยู่ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วันทำวัตร ซึ่งตรงกับวันขึ้น ๑๒ ค่ำเดือน ๑๐ ผู้ที่กำหนดกิจกรรมนี้ คือ เหล่าสหายของท่านรวมทั้งศิษยานุศิษย์เพื่อเป็นการขอมาโทษในการล่วงเกินทางกาย วาจา ใจ เป็นการให้ความเคารพในฐานะที่เป็นครูบาอาจารย์ซึ่งเปรียบเสมือนพ่อแม่คนที่สอง เพราะท่านได้ให้สติปัญญาอบรมที่ลึกซึ้งทำให้สามารถดำรงตนอยู่ได้ในพระพุทธศาสนาได้ทำหน้าที่อันสูงสุดขึ้นไป เมื่อทำพิธีขอมาโทษเสร็จแล้วพระภิกษุสามเณรจะนั่งสนทนาธรรมะแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากการได้ดำรงชีวิตอยู่ในเพศพรหมจรรย์

กิจกรรมในวันเยี่ยมสวนโมกขพลาราม จึงได้มีขึ้นอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันแม้ว่าพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) มรณภาพไปแล้วแต่พระภิกษุสามเณรพร้อมด้วยอุบาสกอุบาสิกาได้มาร่วมกิจกรรมกันตามปกติ เพราะต่างคนต่างได้รับประโยชน์จากการฟังธรรมะของท่าน ผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมได้มีการสนทนาธรรมกันตามที่ได้กระทำมา ซึ่งกิจกรรมนี้ได้จัดขึ้น

^{๑๑}สัมภาษณ์ พระครูใบฎีกาณณเจียร มณฺธิโร, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสวนโมกขพลาราม, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๕.

ที่ลานหินโค้งและนำเทพบรรยาศธรรมะของท่านมาเปิดตามเวลาที่กำหนดไว้ ซึ่งเปรียบเสมือนท่านได้นั่งแสดงธรรมอยู่ หลังจากเสร็จกิจกรรมเหล่านี้แล้วต่างทยอยกันกลับวัดของตน

(๒) กิจกรรมวันลืออายุ

กิจกรรมวันลืออายุนี้เป็นวันคล้ายวันเกิดของท่าน ซึ่งตรงตรงกับวันที่ ๒๗ พฤษภาคม เมื่อถึงวันนี้ท่านจะงดฉันอาหารเป็นเวลา ๑ วัน เพื่อเป็นการบูชาบิดามารดาเพราะเมื่อคลอดออกมาใหม่ๆ ไม่ได้กินอะไรมาก่อนและที่สำคัญ คือ ได้เป็นการบูชาพระคุณของพุทธเจ้าที่ได้เสียสละทำงานเพื่อประกาศพระพุทธศาสนาตั้งแต่ไม่มีใครรู้จักจนเป็นที่ศรัทธาได้สาวกมากมาย พระพุทธเจ้าจึงมีพระคุณอย่างมหาศาลท่านจึงได้งดฉันอาหารในวันนี้

ในกิจกรรมลืออายุนี้เป็นสิ่งที่มีประโยชน์มาก ดังที่ เมตตา พานิช ได้กล่าวไว้ว่า จะมีพุทธบริษัทเดินทางมามากมายเพื่อที่จะฟังธรรมะ เพราะเรื่องที่ท่านแสดงพระธรรมเทศนานั้นเป็นเรื่องของอายุความเปลี่ยนแปลงไปของสังขารที่ปรากฏตามธรรมชาติทุกคนจึงต้องปลงและตัดสิ่งนี้ออกจากใจอย่าไปยึดติดกับตัวกู-ของกู นอกจากนี้ยังมีการสนทนาธรรมเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและให้มองเห็นความเปลี่ยนแปลงของชีวิต คือ ความแก่ เจ็บและตายที่เปรียบเสมือนมัจจุราชได้เข้ามาประชิดตน กิจกรรมนี้ทำให้ได้พิจารณาสภาวะธรรมอย่างดียิ่งเพื่อขจัดเสียซึ่งความมัวเมาทั้งหลายประกอบด้วย ความมัวเมาในวัย ความมัวเมาในความไม่มีโรคและความมัวเมาในชีวิตออกไปเสียจากจิตใจทำให้ใช้ชีวิตด้วยความไม่ประมาท^๒

(๓) กิจกรรมวันกรรมกร

กิจกรรมวันกรรมกรเป็นกิจกรรมที่กำหนดขึ้นตรงกับวันขึ้น ๙ ค่ำ ก่อนที่จะถึงวันพระเป็นการให้ความสำคัญกับสถานที่หรือแสดงออกถึงความรู้จักใช้สถานที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ในวันนี้จะมีการทำงานเสียสละโดยที่ไม่ต้องการคำว่ายอใจ เป็นการทำงานเพื่อเป็นการล้างตัวกู-ของกูออกไปและเป็นการฝึกสมาธิที่ได้อย่างหนึ่งด้วยเพราะเมื่อเกิดความเหนื่อยและความหิวกิเลสจะเกิดขึ้นได้ง่าย จึงเป็นการได้ทดสอบอารมณ์ที่ได้ผลดีกว่าการไปนั่งทวิปัสสนาอยู่คนเดียว

กิจกรรมนี้จึงส่งเสริมให้ผู้ที่อยู่ภายในสวนโมกขพลารามได้กระทำหน้าที่เพื่อสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้น โดยการร่วมกันรักษาและดูแลสิ่งต่างๆ อันเป็นสิ่งที่เกื้อกูลต่อกัน ซึ่งเป็นการปฏิบัติธรรมให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไปเพราะท่านเน้นให้เกิดความรักอย่างไม่มีที่สิ้นสุดให้รู้คุณค่าและประโยชน์จากการใช้สอย ฉะนั้นกิจกรรมวันกรรมกรที่เกิดขึ้นเป็นการได้ทำหน้าที่ในการเสียสละให้กับพระพุทธศาสนาได้มากขึ้น

^๒ สัมภาษณ์ เมตตา พานิช, ประธานกรรมการธรรมทานมูลนิธิ, ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๕๕.

สรุปได้ว่า พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ท่านได้มีการนำพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในส่วนโมกข์ไม่ว่าจะเป็นพิธีบำเพ็ญกุศล พิธีทำบุญ พิธีถวายทาน และพิธีเบ็ดเตล็ด ด้วยการกระทำให้เหมาะสม ไม่ยึดมากจนเกินไป เพราะพิธีทางศาสนาถือว่ามี ความสำคัญเช่นเดียวกับหลักธรรมอันเป็นแก่นแท้ทางพระพุทธศาสนาเช่นกัน ศาสนพิธีทางพระพุทธศาสนากับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาต้องไปคู่กันเสมอขาดเสียอย่างใดอย่างหนึ่งมิได้ ท่านจึงกระทำพิธีกรรมต่างๆ ไปด้วยความมีเหตุผล

๔.๒ ผลกระทบด้านการศึกษา

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้มีความคิดกว้างไกลในเรื่องของการจัดการศึกษาโดยเป็นผู้เสนอแนวทางในการจัดการศึกษาด้วยการนำหลักธรรมะมาใช้ในระบบการศึกษา โดยเน้นให้ผู้ศึกษามีคุณธรรมจริยธรรมสำหรับพัฒนาตนเองและสังคมไม่ให้เกิดปัญหาต่างๆ ขึ้น ผู้วิจัยจึงพบว่าผลกระทบด้านแนวคิดทางการศึกษามีประเด็นย่อยดังนี้

๔.๒.๑ ผลกระทบด้านแนวคิดทางการศึกษา

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้เสนอแนวคิดทางด้านการศึกษาเพื่อพัฒนาบุคคลให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยการศึกษาที่ประกอบด้วยหลักศีลธรรมให้บรรจุเป็นหลักสูตรของการจัดการศึกษาและได้เสนอแนวคิดในเรื่องการจัดการศึกษาดังนี้

๑) การจัดการศึกษาที่สมบูรณ์แบบ

การศึกษาที่สมบูรณ์แบบนั้นต้องให้ความสำคัญต่อศีลธรรมเพราะเป็นปัจจัยที่ ๕ ของชีวิต คือ ความเป็นอยู่ที่ปกติสุข เมื่อขาดศีลธรรมแล้วจะทำให้เป็นคนด้อยพัฒนาทางด้านจิตใจตามไปด้วย ท่านได้มุ่งหวังให้ผู้เข้ารับการศึกษานำหลักธรรมในการดำเนินชีวิตซึ่งประกอบด้วย ๕ ดี คือ เป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ เป็นลูกศิษย์ที่ดีของครูบาอาจารย์ เป็นเพื่อนที่ดีของเพื่อนเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ เป็นพุทธมามกะที่ดีของพระพุทธศาสนา เมื่อผู้ศึกษาได้มีครบทั้ง ๕ ดีแล้ว จะต้องประกอบด้วยหลักฆราวาสธรรมอีก ๔ อย่าง คือ สัจจะ มีความจริงใจ อดทน มีการบังคับตนเอง ขันติ มีความอดทน จาคะ อดความไม่ได้ออกเสียจากชีวิต^๓

การสอนของครูจึงต้องสอนให้ผู้เรียนได้เข้าใจหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องสามารถนำไปประพฤติปฏิบัติได้ เพราะความเข้าใจหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่สำคัญที่ทำให้คนได้มีศีลธรรม การศึกษาเรียนรู้เพื่อจะให้ได้ความสำเร็จได้นั้นผู้สอนจะต้องทำให้

^๓รัตน ลิมตระกูล, “อัตชีวประวัติและแนวคิดทางการศึกษาของท่านอาจารย์พุทธทาส”, ปรินญา การศึกษามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๑). หน้า ๕๑

ผู้เรียนรู้จักจดจำ รู้จักการคิดตามไปอย่างมีเหตุผล รู้จักถามสิ่งที่ยังไม่เข้าใจซึ่งตรงกับหัวใจนักปราชญ์ คือ สุ แปลว่า การตั้งใจฟังให้ดี จิ แปลว่า การคิดให้ละเอียดรอบคอบ ปุ แปลว่า การถามในสิ่งที่ไม่เข้าใจ ลิ แปลว่า การเขียนเพื่อสามารถนำมาเปิดดูได้เมื่อเวลาหลงลืมไป

การศึกษาที่สมบูรณ์แบบยังต้องประกอบด้วยองค์ ๓ คือ

- ๑) โรงเรียนดี ได้แก่ อาคารสถานที่ที่มีความพร้อมในการศึกษา
- ๒) มีครูดี ได้แก่ ผู้ที่มีจิตวิญญาณของความเป็นครู
- ๓) มีนักเรียนดี ได้แก่ นักเรียนที่ดำรงตนได้อย่างถูกต้อง^{๔๔}

นอกจากนั้นการจัดการศึกษายังต้องปลูกฝังให้ผู้เรียนเกิดสัมมาทิฐิ เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ประกอบด้วยความรู้ที่ถูกต้องประกอบด้วยร่างกายที่แข็งแรงและที่สำคัญ คือ มีจิตใจที่ดีงาม มีความคิดถูกต้องและการศึกษาต้องสอนให้ผู้เรียนมองเห็นความจริงของธรรมชาติ มีเหตุผลพิสูจน์ได้ ไม่มัวเมาในเรื่องไสยศาสตร์

๒) การจัดการศึกษาที่ไม่สมบูรณ์แบบ

การจัดการศึกษาที่ไม่สมบูรณ์แบบนี้ท่านได้ให้ทัศนะไว้ว่า เป็นการศึกษาที่ไม่สำเร็จประโยชน์แก่สันติภาพ เพราะมีแต่การศึกษาที่จัดขึ้นเพื่อให้คนฉลาดอย่างไม่มีขอบเขตไม่มีการควบคุมความฉลาด ซึ่งจัดการศึกษาฝึกกับสมัยอดีตที่มีการจัดการศึกษาให้เน้นไปตามธรรมชาติ ทำให้มีความผูกพันอยู่กับศาสนามีศาสนาเข้าไปแฝงอยู่กับการศึกษา ส่วนที่เป็นศาสนาจะควบคุมความฉลาดให้รู้จักละบาป รู้จักกลัวต่อบาป ไม่ใช้ความฉลาดเพื่อประโยชน์ส่วนตัวจึงไม่ก่อให้เกิดปัญหาการเสื่อมศีลธรรมขึ้น

ส่วนสำคัญที่ทำให้การศึกษาไม่สมบูรณ์แบบเป็นเพราะได้มีการแยกศาสนาออกไปจากการศึกษา ให้มีการศึกษาเรื่องบ้านเมืองล้วนๆ ทำให้ไม่มีสิ่งควบคุมความฉลาด นำความฉลาดมาใช้เพื่อประโยชน์ของคนต่างคนต่างเอาเปรียบซึ่งกันและกัน โลกนี้จึงไม่มีสันติภาพ ถึงแม้ว่าการศึกษากจะจัดให้เป็นอย่างไรจะไม่ทางสำเร็จได้เพราะเน้นแต่เพียงความฉลาดเพื่อหาทางที่จะเอาเปรียบกันอยู่เสมอ^{๔๕}

ฉะนั้นการจัดการศึกษาที่ถูกต้องจะต้องมีศาสนาเป็นเครื่องมืออยู่ในระบบการศึกษา จึงจะเป็นการพัฒนาเยาวชนทุกคนให้มีความสมบูรณ์ทั้งทางร่างกายและจิตใจควบคู่กันไป การพัฒนาทางด้านจิตใจนั้น ต้องฝึกความใฝ่รู้ในเรื่องศีลธรรมจริยธรรมอันเป็นพื้นฐานของการ

^{๔๔}พุทธทาสภิกขุ, ชีวิตงาม, (นนทบุรี : ศูนย์สืบอายุพระพุทธศาสนา, ๒๕๓๕), หน้า ๑๗.

^{๔๕}พุทธทาสภิกขุ, หลักเกณฑ์ที่จะช่วยโลกรอดได้, (กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๓), หน้า ๓.

ดำเนินชีวิตด้วยการบูรณาการกับการศึกษา โดยเยาวชนสามารถอธิบายแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับหลักธรรมได้และสามารถประเมินผลการกระทำด้วยตนเองได้

๓) การศึกษาแบบมหาหิงคาน

การศึกษาแบบมหาหิงคานนั้นท่านได้ให้ทัศนะไว้ว่า เป็นการจัดการศึกษาที่ทำให้ศีลธรรมขาดหายไปมีการก้าวเดินอย่างเปะปะเหมือนกับสุนัขถูกตัดหาง เมื่อประเทศที่มีอำนาจได้มีการจัดการศึกษาอย่างวัตถุนิยมซึ่งเปรียบเสมือนเครื่องดักสัตว์ที่จับเอาหางสุนัขไปกลายเป็นสุนัขหางด้วน ชาติที่เริ่มมีความเจริญต่างรวมตัวกันถือเอาแบบอย่างมากขึ้น จึงทำให้เป็นระบบการจัดการศึกษาที่ไม่ประกอบไปด้วยธรรมะ ไม่มีศีลธรรม ทำให้เกิดปัญหาจากการศึกษาขึ้นมามากมาย จึงต้องช่วยกันรักษาส่วนที่สาม คือ ธรรมะเอาไว้ให้คงอยู่เพื่อเป็นหลักเอาไว้ให้มั่นคง^{๖๖}

จะเห็นได้ว่าท่านไม่เห็นด้วยกับการจัดการศึกษาที่เน้นแต่เพียงวัตถุนิยมโดยได้เปรียบเทียบกับนิทานอีสปซึ่งมีเนื้อความว่า สุนัขตัวหนึ่งหางขาดและมีความต้องการที่จะให้สุนัขตัวอื่นๆ หางขาดเหมือนกับตนด้วย จึงเที่ยวชักชวนให้สุนัขตัวอื่นตัดหางออกเสียเพราะเมื่อตัดหางออกแล้วจะทำให้ดูแล้วสวยงาม เมื่อสุนัขตัวใดหลงเชื่อไม่มีสติปัญญาที่จะวิเคราะห์ให้แน่ชัดผลที่ตามมา คือ หางตัวเองจะขาดหายไป เปรียบเสมือนกับการจัดการศึกษาที่เน้นแต่เพียงวัตถุละเลยต่อเรื่องศีลธรรมและจริยธรรมจะทำให้การศึกษาต้องล้มเหลวแพ้ต่อวัตถุนิยม

การศึกษาที่ไม่เป็นแบบมหาหิงคานจึงต้องพัฒนาด้านคุณธรรมตามแบบแผนที่ดีงาม คือ การให้ความเคารพครูบาอาจารย์ สามารถทำให้ครูบาอาจารย์นำไปสู่จุดหมายปลายทางได้และครูต้องมีจิตวิญญาณแห่งความเป็นครูที่ช่วยพัฒนาเยาวชนให้มีการพัฒนาชีวิตประกอบด้วย ๓ ส่วน คือ การพัฒนาทางกาย การพัฒนาทางความรู้ และมีการพัฒนาทางด้านจิตใจควบคู่กันไป

๔) การจัดการศึกษาตามแบบพระพุทธศาสนา

การจัดการศึกษาตามแบบพระพุทธศาสนาท่านให้ทัศนะไว้ว่า ทุกคนชั้นทุกศาสนาจะต้องมีการศึกษาธรรมะและธรรมะนั้นเป็นสิ่งสำคัญควบคู่กันไปกับการศึกษา จุดมุ่งหมายของการศึกษาธรรมะ คือ สอนให้หยุดการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะสงสารเรียกว่า อเสขบุคคลเป็นบุคคลที่ศึกษาจบแล้ว พระพุทธศาสนาจึงต้องการให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจความเป็นไปตามกฎของธรรมชาติเป็นคนที่มึนจิตใจสะอาด สว่าง สงบ ควบคู่ไปกับวิชา คือ ความรู้ตามความเป็นจริง^{๖๗}

จะเห็นได้ว่าระบบการศึกษาในทุกวันนี้ ทั้งในประเทศหรือทั่วโลกยังไม่มีคำสอนเรื่องไม่มีตัวตนสอนแต่เรื่องมีตัวตน การศึกษาธรรมะตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาจึงต้องศึกษาอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ คือ ความเป็นจริงตามธรรมชาติ เมื่อคนในโลกมีความรู้อย่างถูกต้องจะเกิด

^{๖๖}พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาของโลก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๕.

^{๖๗}พุทธทาสภิกขุ, การดำรงชีวิตที่ถูกต้อง, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๔), หน้า ๓.

ปัญญาสูงสุด ไม่มีความเห็นแก่ตัวมีแต่ความรักผู้อื่น ธรรมจึงเป็นสิ่งที่ต้องศึกษาเพื่อให้ศีลธรรมได้กลับมา การศึกษาจึงต้องเน้นหลักธรรมอย่างแน่นแฟ้นจะได้นำไปสู่เป้าหมายของชีวิต คือ การเป็นอยู่โดยปราศจากความทุกข์

การศึกษาตามแบบอย่างของพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่สำคัญมากที่สุดในชีวิต เพราะเป็นการทำให้คนมีศีลธรรมถ้าไม่สอนให้คนมีศีลธรรมจะไม่ใช้การศึกษา ศีลธรรมจึงเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคนอย่างยั่งยืน การศึกษาตามแบบอย่างของพระพุทธศาสนานั้นจะก่อให้เกิดประโยชน์ทุกๆ ด้านอันจะเป็นฐานมั่นคงในการดำรงชีวิตและจะเป็นการช่วยพัฒนาสังคมให้มีความเจริญอย่างถูกต้องแท้จริง

สรุปได้ว่า พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้มองเห็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากการศึกษามากมายจึงได้นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ให้เข้ากับการศึกษาโดยนำเสนอให้มีการจัดการศึกษาให้มีการนำหลักศีลธรรมมาสู่ระบบการศึกษาจะได้เป็นการศึกษาที่สมบูรณ์แบบแต่เมื่อละเลยต่อศีลธรรมจะกลายเป็นการศึกษาแบบหมาหางด้วนเป็นการศึกษาไม่สมบูรณ์แบบทันที การจัดการศึกษาแบบพระพุทธศาสนาจึงเป็นการศึกษาที่สมบูรณ์แบบที่สุด

๔.๒.๒ ผลกระทบด้านการศึกษาฝ่ายโลกียะ

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้เสนอแนวคิดทางด้านการศึกษาไว้ว่า การศึกษาที่เน้นให้เกิดความฉลาดอย่างเดียวจะไม่ทำให้สามารถแก้ปัญหาทางด้านจิตใจได้ เพราะปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นมาจากปัญหาทางกาย ทางจิตและทางวิญญาณ การศึกษาฝ่ายโลกียะทำให้สามารถแก้ปัญหาได้เฉพาะทางกายเพียงบางส่วนเท่านั้นและแก้ปัญหาได้แค่เพียงชั่วคราว ท่านจึงได้เสนอทางออกในการศึกษาฝ่ายโลกียะให้มีความโดดเด่นดังนี้

๑) การศึกษาระดับชาวบ้าน

การศึกษาระดับชาวบ้านเป็นการศึกษาที่มีเวลาน้อย เพราะหนักไปในทางการหาเลี้ยงชีพและมีความเชื่อทางด้านไสยศาสตร์อย่างเหนียวแน่นจนไม่สามารถที่จะถอนมานะทิฐิได้เพราะได้ถืออย่างเคร่งครัด ท่านจึงได้เสนอแนวคิดของผู้ศึกษาในระดับนี้ว่า จะต้องใช้สติปัญญาเพื่อให้มีการกระทำที่ถูกต้องตามธรรมชาติอย่างแท้จริง เรียกว่า กระทำหน้าที่อย่างถูกต้อง เพราะหน้าที่คือ ความรอดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ซึ่งความรอดนั้นมีอยู่ ๒ ระดับ ระดับแรกรอดชีวิตจากความตาย ระดับที่สองรอดชีวิตจากการครอบงำของกิเลสและความทุกข์^{๑๔}

^{๑๔}พุทธทาสภิกขุ, ศีลธรรมของยุวชน คือ สันติภาพของโลก โอวาทท่านอาจารย์พุทธทาสแด่ยุวชน เตือนใจวัยรุ่นและ ๕ ดีสู่ความเป็นมนุษย์สมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒๖.

การที่ผู้มีการศึกษาระดับนี้แม้จะเต็มไปด้วยเงินทองและบริวาร แต่ถ้ามีกิเลส คือ โลภะ โทสะ และโมหะเบียดเบียนแล้วจะทำให้ชีวิตต้องประกอบด้วยความทุกข์อยู่เสมอไป เมื่อผู้ที่อยู่ในระดับการศึกษาเพียงแค่นี้สิ่งที่จะเป็นเครื่องมือในการศึกษาธรรมะ คือ การเป็นอยู่ที่ถูกต้องโดยการเป็นผู้รู้จักการทำงานที่สุจริตเพราะการทำงานที่ไม่ผิดหลักศีลธรรมนั้นเป็นการปฏิบัติธรรมอยู่แล้วตามหลักการทำงาน คือ การปฏิบัติธรรม ถึงแม้ว่าจะมีความเชื่อถือและไม่สามารถถอนตนให้ออกมาเสียจากไสยศาสตร์ที่มีความเชื่ออยู่ก่อนแล้วการได้เข้าใจหลักการปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องจึงเป็นการรักษาธรรมเอาไว้อย่างมั่นคง

๒) การศึกษาระดับปัญญาชน

การศึกษาระดับปัญญาชนนี้สามารถแก้ปัญหามนุษย์ได้โดยการใช้ปัญญา คือ ความรอบรู้ในสิ่งที่ควรรู้ สิ่งที่ต้องรู้ คือ ความดับทุกข์เพราะในปัจจุบันคนมีความรู้เพียงแค่ ๒ อย่าง อย่างแรก คือ การรู้หนังสือ เป็นการรู้จักจำในเรื่องที่ได้เล่าเรียนมา อย่างที่สอง คือ การรู้อาชีพ เป็นการทำงานเลี้ยงชีพและการดำเนินชีวิต การศึกษาระดับนี้ควรใช้ปัญญาให้มากเพราะในความหมายของคำว่า ปัญญาชน คือ คนที่ศึกษาธรรมอย่างคนมีปัญญาละเอียดรอบคอบ

เมื่อสังคมไทยได้รับการพัฒนาด้านปัญญาอย่างถูกต้องแล้วจะเป็นการศึกษาระบบอย่างถูกวิธี จะไม่เป็นการศึกษาระบบแบบกินมั่งคุดทิ้งเปลือก หมายความว่า ศึกษาธรรมอย่างไม่ตีความหมาย จึงมีผลให้มีการศึกษาระบบอย่างผิดวิธีจึงไม่ได้ผลจากการปฏิบัติส่วนการศึกษาระบบอย่างถูกวิธีเป็นการยกระดับจิตใจมนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่มีจิตใจสูงอย่างสมบูรณ์เรียกว่า ภาวิตญาณ แปลว่า ปัญญาที่ได้รับการพัฒนาแล้ว

การศึกษาระดับนี้เมื่อบุคคลได้รับการพัฒนาทางด้านปัญญาแล้วจะสามารถเอาชนะตัณหาตัณหาอย่างสัตว์ ซึ่งเป็นสิ่งที่เหนือกว่าการเรียนรู้วิชาทางหนังสือและทางวิชาชีพ ซึ่งได้ตรงกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ในมาตราที่ ๗ มีเนื้อความว่า กระบวนการเรียนรู้ต้องปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รู้จักรักษาและส่งเสริมหน้าที่ เสรีภาพ ความเคารพกฎหมาย ความเสมอภาคและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความสามารถ ภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ของส่วนรวมและของประเทศชาติรวมทั้งส่งเสริมศาสนา ศิลปวัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และความรู้อันเป็นสากลตลอดจนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความสามารถในการประกอบอาชีพ รู้จักพึ่งตนเอง มีความคิดสร้างสรรค์ ใฝ่รู้ และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง^{๑๕}

^{๑๕}สำนักงานปฏิรูปการศึกษา (องค์การมหาชน), พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๖), หน้า ๒.

สรุปได้ว่า พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) เป็นผู้เสนอธรรมะสำหรับนำมาปรับปรุงแก้ไขการศึกษาให้เป็นระบบที่สมบูรณ์และได้มองเห็นว่าการศึกษาคือเครื่องพัฒนามนุษย์ให้มีความฉลาดทั้งทางสติปัญญาทางกายและทางความรู้สึกในด้านจิตใจ เพราะการศึกษานั้นถ้าหากไม่ละความเชื่อที่ฝังงายในเรื่องไสยศาสตร์จะกลายเป็นการศึกษาแบบระดับชาวบ้านที่ขาดสติปัญญาไม่สามารถดับทุกข์ได้ แต่ถ้าศึกษาแบบใช้ปัญญาจะเป็นการศึกษาที่สูงขึ้นเป็นระดับปัญญาชนซึ่งเป็นการเลื่อนขั้นแห่งชีวิตให้สูงขึ้น

๔.๒.๓ ผลกระทบด้านการศึกษาฝ่ายโลกุตตระ

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้ศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกและได้นำผลจากการศึกษามาเขียนเป็นบทความโดยเน้นธรรมะระดับโลกุตตระซึ่งเป็นผู้จุดประกายให้มีการนำธรรมะมาเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติโดยมีการจำแนกธรรมเป็น ภาษาคน-ภาษาธรรม ดังต่อไปนี้

คำว่า ธมฺม ในภาษาคน หมายถึง คัมภีร์หรือหนังสือที่เรียกกันว่าพระไตรปิฎก ส่วนคำว่า ธมฺม ในภาษาธรรม หมายถึง นามธรรมที่เป็นธรรมที่กว้างขวางและลึกซึ้งเป็นองค์แห่งธรรมสภาวะที่แท้จริง คือ ความสะอาด สว่าง สงบ^{๒๐}

คำว่า แสงสว่าง ในภาษาคน หมายถึง แสงสว่างของไฟฟ้า แสงตะเกียง แสงสว่างของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ซึ่งส่องแสงให้เห็นเพียงแต่วัตถุภายนอกเท่านั้น ส่วนคำว่า แสงสว่างในภาษาธรรม หมายถึง ปัญญา วิชา ญาณ ที่อยู่ภายในใจอย่างโชติช่วง

คำว่า ความมืด ในภาษาคน หมายถึง ความมืดที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่า ส่วนคำว่า ความมืด ในภาษาธรรม หมายถึง ความมืดด้วยอวิชชา ความโง่ ความหลงถึงแม้จะไปอยู่ท่ามกลางแสงแดดไม่สามารถทำให้สว่างขึ้นมาได้

การที่จะเข้าถึงธรรมะฝ่ายโลกุตตระธรรมได้นั้นจะต้องไม่มีความลังเลสงสัยในพระรัตนตรัย ปราศจากอุปาทานการยึดมั่นถือมั่นอย่างผิดๆ ทำให้เป็นภูเขาใหญ่ที่ปิดบังความจริงไม่สามารถตรงไปยังความหลุดพ้นไปได้ ท่านจึงได้นำเรื่องบุญมาอธิบายจึงประมวลได้ว่า คำว่า บุญ แปลว่า เครื่องฟูใจ เครื่องชำระความตระหนี่ถี่เหนียวออกจากจิตใจ เพื่อไม่ให้ชาวพุทธเกิดความหลงในการทำบุญ ท่านจึงได้กล่าวถึงการทำบุญ ๓ แบบ คือ แบบที่หนึ่ง การทำบุญแบบอาบนํ้าโคลน เช่น มีการฆ่าสัตว์เพื่อนำมาทำบุญซึ่งวิธีนี้เป็นการทำบุญแลกบาปจึงไม่ใช่การทำบุญที่แท้จริง แบบที่สอง การทำบุญแบบอาบนํ้าหอม เช่น ทำบุญเพื่อแลกเอาสวรรค์วิมานกลายเป็นผู้ที่ค้ากำไรไปจึงเป็นการทำบุญที่ยังไม่บริสุทธิ์ ส่วนการทำบุญแบบที่สาม เป็นการทำบุญแบบ

^{๒๐} สัมพันธ์ ก้องสมุทร, ท่านพุทธทาสและปัญญานันทะ สองยอดนักรบแห่งกองทัพธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ม.ป.ป.), หน้า ๘๓.

อาบนํ้าสะอาด เพื่อละอุปาทานการยึดมั่นถือมั่นขจัดความเห็นแก่ตัวจึงเป็นการทำบุญที่บริสุทธิ์ การศึกษาที่ท่านมีความประสงค์ให้พุทธบริษัทได้เข้าถึงธรรมะชั้น โลกุตระธรรมนั้นเพื่อประกาศ ความมีคุณค่าของพระพุทธศาสนา เพราะการศึกษาสามารถพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้นได้เมื่อได้ศึกษา ธรรมะอย่างถูกวิธี ผู้ศึกษาย่อมที่จะได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่ควรจะได้รับ คือ ความเป็นอยู่ที่ปราศจาก ความทุกข์

สรุปได้ว่า คำสั่งสอนของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้มีผลกระทบ โดยตรงต่อคณะสงฆ์ไทยอย่างมาก โดยเฉพาะการศึกษาธรรมทำให้พระภิกษุสามเณรได้ศึกษา หลักธรรมในมุมมองหลายมิติขึ้น ไม่ติดอยู่ในการศึกษาธรรมในสมัยเดิม ทำให้พระสงฆ์เข้าใจ ธรรมะมากขึ้น จึงสามารถถ่ายทอดหลักธรรมที่ลึกซึ้งให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่าย เป็นการทำให้พุทธ บริษัทได้รับการศึกษาธรรมที่ถูกต้องและได้รับผลจากการปฏิบัติธรรมต่อไป

๔.๓ ผลกระทบด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้ก่อตั้งวัดสวนโมกข์ขึ้นเพื่อต้องการให้เป็น วัดแบบสมัยพุทธกาลที่เน้นการเป็นอยู่โดยการใกล้ชิดกับธรรมชาติ เพราะได้เห็นประโยชน์ ที่เกิดขึ้นมากมายซึ่งล้วนแล้วแต่ได้รับจากธรรมชาติทั้งสิ้น การอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้ได้ประโยชน์อย่างยั่งยืนจึงมีส่วนประกอบดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ ผลกระทบด้านการอนุรักษ์ป่าไม้

การอนุรักษ์ป่าไม้ภายในวัดสวนโมกขพลารามนั้นมีความสมบูรณ์มาก เพราะท่านได้มี แนวคิดที่เป็นนโยบายหลักอยู่แล้วโดยการได้ระลึกอยู่เสมอว่า พระพุทธเจ้าประสูติได้ด้นไม้ ประพาศธรรมจนได้ตรัสรู้ได้ด้นไม้และปรินิพพานได้ด้นไม้ ท่านจึงได้เป็นผู้นำโดยการได้กระทำ ให้ดูเป็นตัวอย่าง คือ อุโบสถที่ยอดเขาพุทธทองซึ่งไม่มีการตัดต้นไม้เพียงแต่ปรับพื้นดินให้สูงขึ้น ให้เป็นชั้นเชิงโดยรอบสำหรับให้พระภิกษุได้ทำสังฆกรรมและเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่อุบาสก อุบาสิกาในวันสำคัญต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา บริเวณนั้นจึงเต็มไปด้วยต้นไม้ซึ่งมีใบหนาขึ้นถึง ประกิดกันแลดูประดุจฝาผนังและหลังคา^{๒๐}

นอกจากนี้ท่านยังได้ปลูกต้นไม้ในส่วนที่ขาดหายไปพร้อมกับให้คติเตือนใจแก่ พระภิกษุสามเณรและอุบาสกอุบาสิกาอยู่เสมอว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งที่สำคัญในการรักษาผิว

^{๒๐}สุมนต์ เพ็ชรพิรุณ, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องการพัฒนาปัญญาตามทฤษฎีของ พุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๔๗). หน้า ๑๐๔.

ดิน คือ ป่า ป่าไม้สร้างความชุ่มชื้นขึ้นทำให้ฝนตก เมื่อฝนตกลงมาแล้วป่าไม้ทำหน้าที่อุ้มน้ำไว้ไม่ให้ให้น้ำท่วมฉับพลันซึ่งเป็นกลไกที่มีความสัมพันธ์กันแต่ถ้าหากขาดป่าไม้ฝนจะแล้ง เมื่อฝนตกลงมาน้ำจะท่วมป่าไม้จึงให้คุณค่าอย่างมหาศาล

เพราะฉะนั้นทุกชีวิตจึงเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กันตลอดซึ่งมีความหมายในทางธรรมว่า ปฏิภาณูปบาท คือ ทุกสิ่งทุกอย่างอาศัยกันและกันเกิดขึ้นไม่มีสิ่งใดอยู่ได้อย่างโดดเดี่ยวเพราะเมื่อมีสิ่งนี้สิ่งนี้จึงมี สิ่งนี้ไม่มีสิ่งนี้จึงไม่มี สิ่งนี้ดับสิ่งนี้จึงดับหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอัมปิปัจจยตา และยังมีคำกล่าวถึงความสัมพันธ์ของธรรมชาติที่ว่า เสือมีเพราะป่าปก ป่ารกเพราะเสือยัง ดินดีเพราะหญ้าบัง หญ้ายังเพราะดินดี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาตินั้นถ้าหากว่ามนุษย์ไม่เข้าไปทำลายจะเกิดความสมดุลมากยิ่งขึ้น ท่านจึงสามารถรักษาป่าได้มากกว่าพระทั่วไป

ป่าไม้ คือ ปัจจัยหลักแห่งการรักษาความสมดุลของชีวิตและโลกรวมทั้งศีลธรรม ความอยู่รอดของผืนป่าขึ้นอยู่กับ การเปลี่ยนแปลงทัศนคติของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับป่าทุกระดับ ป่ามิได้มีความหมายเพียงทรัพยากร ไม้ สินค้าหรือเงินเท่านั้นแต่ป่า คือ ตัวสร้างและรักษาความสมดุลของธรรมชาติ เป็นผู้ผลิตดิน น้ำ อากาศ ซึ่งเป็นพื้นฐานรองรับความอยู่รอดของชีวิตบนผืนแผ่นดินทั้งมนุษย์และสัตว์ป่าจึงมีลักษณะเป็นธรรมของแผ่นดิน^{๒๒}

การอนุรักษ์ป่าไม้เหล่านี้เป็นประโยชน์มหาศาลต่อประชาชนในสังคมทั้งหมด ป่าไม้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ทุกเมื่อ คนที่ปลูกต้นไม้จึงทำให้เป็นการช่วยรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างดี ดังที่ พระคัมภีร์ญาณ อภิบุญญ์ ได้กล่าวไว้ว่า ป่าไม้มีประโยชน์และมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ มีหลายประการ คือ การดำรงชีวิต มนุษย์ได้รับปัจจัยจากป่าไม้ ใช้ทำเครื่องมือเครื่องใช้และใช้เป็นเชื้อเพลิงการหุงต้มเป็นแหล่งสร้างงานและรายได้ ทำให้คนมีอาชีพและมีรายได้เพิ่มขึ้น เป็นแหล่งสถานที่ท่องเที่ยวพักผ่อน แหล่งศึกษาทางวิชาการและการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับป่าไม้ได้เป็นอย่างดี และยังช่วยปรับสภาพบรรยากาศทำให้อากาศบริสุทธิ์ไม่ร้อนจัดจนเกินไป ช่วยอนุรักษ์ดินและน้ำ ป้องกันการพังทลายของดินจึงทำให้ดินอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น และยังช่วยลดอันตรายที่จะเกิดจากภัยธรรมชาติและมลพิษ ต้นไม้และเศษซากพืชจะชะลอการไหลของน้ำจึงช่วยลดความรุนแรงเมื่อเกิดภาวะน้ำท่วม ส่วนพุ่มไม้และกลุ่มไม้จะช่วยลดความรุนแรงของลมพายุ ช่วยกรองฝุ่นละอองควันพิษ และเสียงที่ดังอีกด้วย และยังเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์

^{๒๒} พระมหาเจิม สุวโจ (สุกรรณ์), “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ป่าไม้ ศึกษาเฉพาะกรณีพระอธิการพงศ์ศักดิ์ เศรษฐโม”, พุทธศาสนดรรชนี, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓). หน้า ๖๐.

สัตว์ป่าจะใช้ไม้เป็นแหล่งอนามัยและหลบภัย หากป่าไม้ถูกทำลายสัตว์ป่าจะขาดแคลน สัตว์ป่าที่อาศัยอยู่จะอพยพไปอาศัยในถิ่นอื่น^{๒๓}

สรุปได้ว่า พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยการสร้างจิตสำนึกให้รู้จักคุณค่าและโทษของป่าไม้ ได้ชี้ช่องทางโดยการนำเรื่องของการอนุรักษ์ธรรมชาติที่เกี่ยวเนื่องกับป่าไม้มาเป็นการบรรยายธรรม เพราะป่าไม้เป็นแหล่งการศึกษาเรียนรู้ให้ผู้ศึกษาธรรมได้เข้าถึงธรรมชาติ บุคคลใดมีจิตใจอยู่เหนือธรรมชาติแล้วจะเห็นความสำคัญของป่าไม้มรรตึงเพื่อนร่วมโลกจึงทำให้การใช้ชีวิตเป็นอยู่ด้วยความสุขตลอดไป

๔.๓.๒ ผลกระทบด้านการอนุรักษ์สัตว์ป่า

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์สัตว์ป่าเพราะถือคิดว่าการอนุรักษ์สัตว์ป่าเป็นส่วนเกี่ยวข้องกันกับการอนุรักษ์ธรรมชาติเพราะเป็นเครื่องอาศัยซึ่งกันและกัน ดังที่ พระภวนาโพธิคุณ ได้กล่าวไว้ว่า ท่านได้เป็นผู้อนุรักษ์ธรรมชาติและสัตว์ป่าอย่างแท้จริงด้วยการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้าได้ดำเนินชีวิตอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติที่เต็มไปด้วยฝูงสัตว์นานาชนิดมาโดยตลอดเวลา ได้ทรงสอนพุทธสาวกและพุทธสาวิกามีความตระหนักในการใช้ชีวิตที่ไม่เบียดเบียนชีวิตมนุษย์และสัตว์^{๒๔}

การอนุรักษ์สัตว์ป่าในสวนโมกขพลารามนั้น เป็นการสร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นโดยใช้หลักการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างธรรมชาติกับสัตว์ที่อาศัยอยู่เมื่อคนที่ปฏิบัติธรรมได้เข้าใจธรรมอย่างแท้จริงแล้วจะเป็นการได้ดูแลธรรมชาติเป็นอย่างดี แต่เมื่อใดที่มนุษย์เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนห่างเหินจากธรรมชาติไม่ได้เข้าใจธรรมชาติและไม่รู้คุณค่าของธรรมชาติแล้วจะทำลายธรรมชาติและสัตว์ป่าที่ได้อาศัยอยู่จึงเป็นสาเหตุให้สัตว์ป่าต้องสูญพันธุ์ไป

แนวคิดการอนุรักษ์สัตว์ป่าของท่านนั้นได้มีส่วนทำให้ภายในวัดสวนโมกขพลารามนั้นเต็มไปด้วยสัตว์ป่าจำนวนมากมาย เช่น ชะนี ค่าง ไก่ป่า กระรอก กระเจิง รวมทั้งนกหลายชนิดที่ได้มาอาศัยอยู่ทำให้ผู้ที่มาเยี่ยมชมและปฏิบัติธรรมได้มีความเพลิดเพลินตามไปด้วยเมื่อได้มองเห็นสัตว์ป่าเหล่านั้น การอนุรักษ์สัตว์ป่าจึงเป็นการมองเห็นถึงประโยชน์ของส่วนรวม เพราะท่านเป็นผู้ชี้แนะให้ผู้ที่มาปฏิบัติธรรมได้เข้าถึงธรรมชาติโดยการเป็นเกลือกกับธรรมชาติและให้มองเห็นความทุกข์ของเพื่อนร่วมชีวิตว่าเป็นเพื่อนร่วมชะตาเดียวกัน คือ การวนเวียนอยู่ในวัฏฏะสงสาร ท่านจึงให้มองสัตว์ร่วมโลกทั้งหลายโดยการให้ความเมตตาต่อกัน ให้เป็นอยู่โดยปราศจาก

^{๒๓} สัมภาษณ์ พระคัมภีร์ญาณ อภิบุณฺโณ, เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธจินดา, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๕.

^{๒๔} สัมภาษณ์ พระภวนาโพธิคุณ, เจ้าอาวาสวัดสวนโมกขพลาราม, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๕.

การเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ทำให้สัตว์ป่าทั้งหลายที่สวนโมกขพลารามจึงไม่วังหนีเมื่อมองเห็นคนผู้เดินผ่านไปผ่านมา

ดังนั้นการอนุรักษ์สัตว์ป่าของท่านจึงเป็นการช่วยรักษาชีวิตของสัตว์ทั้งหลายให้ได้อยู่คู่โลกนี้ซึ่งเป็นการได้สร้างความสัมพันธ์ให้กับสิ่งแวดล้อม เพราะการอนุรักษ์สัตว์ป่าให้อยู่ตามธรรมชาติเป็นสิ่งที่ท่านได้กระทำมาตั้งแต่เริ่มสร้างสวนโมกขพลารามจึงเป็นแบบแผนที่ตั้งมาในการอนุรักษ์สัตว์ป่าให้อยู่คู่โลกนี้และสร้างความเป็นมิตรที่ดีต่อกันอย่างยั่งยืน

สรุปได้ว่า พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้ช่วยสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์สัตว์ป่าเพื่อเป็นตัวอย่างที่ดียิ่ง ดังนั้นประชาชนและเยาวชนของชาติต้องช่วยกันให้การศึกษาและให้ความสำคัญต่อสัตว์ป่า เพื่อให้มีความรักและความเมตตาต่อกัน ไม่รังแกสัตว์ป่าไม่ทำให้สัตว์ลำบาก ไม่ซื้อหรือไม่กินสัตว์ป่าเป็นการได้ช่วยกันในการอนุรักษ์ในระยะยาวได้เป็นอย่างดีเพื่อที่จะได้เป็นการพึ่งพาอาศัยกันได้ตลอดไป

๔.๓.๓ ผลกระทบด้านแนวคิดการอาศัยธรรมชาติเพื่อเข้าถึงธรรม

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยอาศัยธรรมชาติเป็นสื่อในการสอนธรรม เพราะได้ก่อตั้งสวนโมกขพลารามให้มีความกลมกลืนกับธรรมชาติเน้นสิ่งก่อสร้างเท่าที่จำเป็นและแฝงไว้ด้วยธรรมะทุกอย่าง ผู้ที่ได้ปฏิบัติธรรมจึงได้เรียนรู้ที่จะได้อาศัยธรรมชาติให้เป็นเครื่องมือแห่งการเข้าถึงธรรมะได้รวดเร็วขึ้นและท่านได้แสดงธรรมไว้มากมายว่า ธรรม คือ ธรรมชาติ ยิ่งได้ใกล้ชิดธรรมชาติมากเท่าไรจะได้เป็นการเข้าถึงธรรมได้อย่างลึกซึ้งมากขึ้นเท่านั้น

การรู้จักใช้ชีวิตโดยเน้นคุณค่าของธรรมชาติจึงเป็นการง่ายต่อการดำเนินชีวิตให้ประกอบไปด้วยธรรม ดังที่ พระนุ้ย สมปนฺโน ได้กล่าวไว้ว่า ท่านได้เป็นตัวอย่างที่สำคัญที่สุดในเรื่องของการอนุรักษ์ธรรมชาติ ได้กระทำมาตลอดทั้งชีวิตของท่านทำให้ที่สวนโมกขพลารามจึงมีความอุดมสมบูรณ์เกื้อกูลต่อการปฏิบัติธรรมของพระภิกษุสามเณรและอุบาสกอุบาสิกา^{๒๕}

ฉะนั้นการอนุรักษ์ธรรมชาติจึงเป็นสิ่งสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ ธรรมชาติให้อากาศที่บริสุทธิ์และยังให้ประโยชน์มากมายกับมนุษย์ได้แก่

๑) ธรรมชาติให้ชีวิตต่อแผ่นดินเกิด

ผืนแผ่นดินจะรองรับเลี้ยงดูมนุษย์และสัตว์น้อยใหญ่ทุกประเภทให้มีชีวิตรอดอยู่ได้ มนุษย์และสัตว์ทุกประเภทมีชีวิตอยู่ได้ต้องอาศัยธรรมชาติจึงเป็นเสมือนแผ่นดินเกิด

^{๒๕} สัมภาษณ์ พระนุ้ย สมปนฺโน, ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๕.

๒) ธรรมชาติเป็นบ้านของมนุษย์และสัตว์

ธรรมชาตินั้นถือได้ว่าเป็นบ้านที่ป้องกันอากาศร้อนหนาวของมนุษย์และสัตว์ เพราะได้ทำหน้าที่รักษาและให้ความอบอุ่นจึงเป็นเสมือนบ้านที่ได้อาศัยอยู่

๓) ธรรมชาติขุบเลี้ยงชีวิตทุกชีวิต

ธรรมชาติยอมให้ชีวิตกับคนทุกคนจึงต้องช่วยกันดูแลธรรมชาติให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นและธรรมชาติยังสามารถเลี้ยงครอบครัว ชุมชนและสังคมให้มีชีวิตที่ยั่งยืน

๔) ธรรมชาติเป็นพ่อแม่คนที่สอง

ธรรมชาติยอมมีบุญคุณจึงเปรียบเสมือนพ่อแม่คนที่สองเพราะว่าให้อาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และที่สำคัญ คือ ให้อากาศออกซิเจนซึ่งเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย

๕) ธรรมชาติเป็นบ้านทางจิตวิญญาณ

ธรรมชาติยังเป็นที่พึ่งแห่งความรู้สึกของภายในจิตใจของคนอีกด้วย คือ เป็นเครื่องมือให้ไปสู่ความบริสุทธิ์ทางด้านจิตวิญญาณในการค้นหาธรรมที่ลึกซึ้งทางพระพุทธศาสนา เพราะได้อาศัยธรรมชาติจึงทำให้ชีวิตค้นพบความสุขที่แท้จริง

สรุปได้ว่า หากมนุษย์เราทุกคน มองเห็นคุณค่าของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแล้ว ไม่คิดกอบโกยธรรมชาติเป็นของเราให้มีมากเกินไปแล้ว ไม่มีความคิดที่จะทำลายธรรมชาติ ธรรมชาติก็จะไม่สร้างความวิบัติทำลายเรา ธรรมชาติสร้างสรรค์ผลิตของมีคุณค่า ให้ทั้งอาหาร ให้ที่อยู่อาศัย ให้เครื่องนุ่งห่ม ให้ยารักษาโรค แก่หมู่มวลมนุษย์ และคงปกป้องคุ้มครองดูแลเรา ให้มีความสุขตลอดไป

ผลกระทบในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ทั้ง ๓ ด้านที่กล่าวมาแล้ว ทำให้เห็นได้ชัดว่าการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทำให้พุทธศาสนิกชนได้มีความสนใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเพื่อนำไปปฏิบัติ เพื่อดำรงชีวิตให้มีความสุขที่แท้จริงได้ ดังนั้นทางคณะสงฆ์ไทยจึงได้รับตัวอย่างและแนวคิดในการพัฒนานักเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มีความรู้ความสามารถและการปฏิบัติถูกต้องตามพระธรรมวินัยได้มากขึ้น เพื่อจะได้เป็นการผดุงพระพุทธศาสนาไว้ให้อยู่กับสังคมไทยอย่างมั่นคงต่อไป